

FRIHETSKÄMPAR I SÖDERKÖPING

1. Vad är frihet?

I alla tider har vi människor haft olika uppfattningar om förhållanden i vår omvärld. I långa tider har man i vårt land varit van vid att en eller några få personer styrt relationerna till andra människor, styrt vår vardag, påtvingat oss skatter och andra pålagor, upprättat lagar och förordningar, orskat krig och elände, dvs detta om man ser vårt liv från en synvinkel.

Ser man det från en annan vinkel, så har dessa ledare förbättrat våra inre och yttre relationer, hjälpt oss ur nöd och umbäranden, organiserat ett rättvisare samhälle, och försvarat oss mot fiender och förtryckare.

Vad som då är frihet beror helt på ur vilken synvinkel man studerar förhållandet.

Min uppfattning är att då merparten av människorna i vårt land ansett sig illa behandlade och de genom olika åtgärder fått, ur deras synpunkt, en förbättring till stånd, kan man tala om frihet eller befrielse.

2. Vad är en frihetskämpe?

För att råda bot på dessa missförhållanden krävs ofta starka ledargestalter, som inte enbart, eller kanske inte alls har fysisk kraft, utan oftast psykisk förmåga att entusiasmera de stora massorna, att engagera dem för saken, att införskaffa ekonomiska och praktiska möjligheter, att vid krissituationer vara en person som alla hyser tillit till, som alla följer och litar på, kort sagt vara en förgrundsfigur, en kämpe.

I vår svenska historia har flera sådana gestalter funnits, inom olika verksamhetsområden, inom religionen, inom politiken, inom vetenskapen, inom sjukvården, inom skolan mm.

Det man främst tänker på när man talar om "frihetskämpar" är kämpar som lyckats besegra en politisk eller militär övermakt eller som en lång tid åtminstone varit lyckosamma i sina försök därill.

Sådana kämpar har direkt eller indirekt haft betydelse även för utvecklingen i Söderköping.

3. Engelbrekt Engelbrektsson.

Den förste värd att nämna är Engelbrekt Engelbrektsson.

Före och under hans tid hade Sverige styrts av en icke svensk kungamakt, i slutet var Erik av Pommern regent.

I så gott som alla samhällsklasser var man missnöjd med hans regemente. Krig hade rått, kungen följde ej lag och ordning, då han t ex ej ersatte adeln för krigets kostnader och ej heller löste dem från fångenskap och slutligen erhöll utlänningar slott och län.

Bönderna hotades av trälldom, som smög sig fram steg för steg. Dagsverkstyngden var en medeltida nyhet för den fria bonden.

Från början var det en frivillig hjälp till kung och kyrka, men succesivt blev det en skyldighet. Likaså blev det ofta så att slottsherrens hästar skulle vårdas av bonden.

När utländska herrar sattes på slotten ökade förtrycket kraftigt. Man var inte nogräknad med mängden dagsverken mm. Dessutom infördes nya skatter, som visserligen skulle utjämnas och rättvisare fördela skattebördan, men som möttes med stort missnöje. Då skatt ofta erlades med varor, var det ofta så att värderingsmannen satte värdet alltför lågt, kanske bara till hälften av sitt rätta värde.

För att tillse herrarnas rätt fanns på slotten fogdar, varav Jösse Eriksson, kung Eriks fogde, är den mest kände, fogde över Dalarna och hövitsman på Västerås slott. Han, berättas det, spände tom bonden och hans gravida hustru som dragare före plog resp hölass.

4. Dalkarlarnas uppror.

Vid denna tid reste sig dalkarlarna och kallade till sin ledare Engelbrekt Engelbrektsson, en redbar och förständig man. EE får till kungs för att klaga för böndernas räkning och lyckades få kungen att inse att bönderna klagade med rätta, men Jösse Eriksson framförde andra åsikter, vilket resulterade i att EE valdes till dalkarlarnas anförare i ett upptåg mot kungen.

De tågade hösten 1433 mot Västerås, men övertalades av riksråden att vända hem igen, med hopp om att JE skulle avlägsnas. Så blev icke fallet. Efter ytterligare ett väpnat uppror ersattes JE av en annan fogde, men efter en tid spred sig ett rykte att kung Erik skulle sända en ännu grymmare fogde än JE till Dalarna. Midsommaren 1434 stod dalahären åter beredd.

Den 24 juni 1434 kom man till Borganäs vid Dalälven söder om Hedemora. Underfogden Johan Vale hade flytt och borgen nedrevs till grunden. JV flydde till Köpingshus och så snart dalkarlarna kom dit sadlade han sina hästar och "rände fast till Stekeborg", dit han enligt rimkrönikan kom med "mycken qvida och mycken sorg". Han befäste slottet så att EE aldrig skulle få det.

EE och dalkarlarna vandrade vidare genom landet, Västerås blev Upsala.

Fler slöt sig till EE och en grupp bildades under Erik Puke Nilsson. Denne gav direktiv så att en finsk grupp intog Kastelholm på Åland. Erik Puke själv intog slott i Västerboten och Åmgermanland.

EE:s här kom till Stockholm, där Hans Kröpelin var en relativt god fogde, och stillestånd uppstod den 11/11 1434, vilket bekräftas i ett brev bevarat i Danzig (på 1880-talet), det äldsta dokument vi har om EE och dalkarlarna.

EE fortsatte mot Nerike och Örebro, och till Nyköping. Båda fogdarna dagtingade med EE, och lovade uppgiva slotten efter viss tid om undsättningen ej kom.

5. Östergötland.

Därefter begav man sig över Kolmorden till Ringstadholm, där en broder till nyköpingsfogden fanns, och som var helt övertygad om att hans borg var en av landets starkaste. Slottet avstängdes från land och en belägring inleddes.

EE for därunder till Vadstena där riksens råd samlats, varunder man hade fem dagars vapenvila vid Ringstadholm. EE tog sig in i rådssalen och talade till de samlade, men hade ej först någon större lycka med sig. Dock tilltvingade han sig till sist ett brev till kungen där riksens råd avsade sig sina uppdrag, och det utan tvång, som de skrev. Detta var den 16 augusti 1434.

Därefter begav sig EE åter till Ringstadholm och intog strax slottet, drog vidare ut på Vikbolandet, där flera slott nedbrädes bl a sannolikt Stensöborg, vid Mauritzberg, Rönö gamla borg och sedan var det Stegeborgs tur.

EE kallade till sig Johan Vale som genast infann sig, och uppskrämd som han var ej sade nej till att överlämna slottet till EE, som lämnade det till biskop Knut i Linköping.

6. Söderköping.

Nu gick EE till Söderköping, dit han stämt Östgötaallmogen till mötes. EE förklarade sin sak för dem och bad dem förena sig med honom och trofast hålla med riket.

Hur han sade vet ingen, men kanske det lät så här:
(Ur Lönnqvist - Bilder ur Söderköpings Historia)

7. Slutet

Nu var bondehären så stark att den indelades i tre avdelningar som drog ut i landet för att fortsätta befrielsen. Det ena efter det andra slottet intogs av den 100 000 man starka hären och slutligen var man nöjd och hären hemförlovades.

EE:s dalauppror hade som effekt att äve icke bönder satte sig i ökad utsträckning emot kungen, och när denne i november 1434 kom till Stockholm omtalade man sina synpunkter för honom. Stilleståndsavtal upprättades och kungen återvände till Pommerna.

I Arboga 1435 blev EE rikshövitsman och kom i makt att påminna om de forna jarlarna.

Tilldragelserna och intrigerna fortsatte i landet och kom att ända i att Carl Knutsson Bonde blev ny rikshövitsman och ett nytt krigståg för EE mot Nyköping och Kalmar m fl platser i södra delen av landet

Slutligen överfölls han vid Axevalla 1436 av sjukdom och på väg till en rådplägnings i Stockholm mördades han grymt av Magnus Bengtsson (Natt och dag) natten mellan den 17 och 18 augusti 1436, på en holme vid Mälaren som än i dag kallas Engelbrektsholmen.

7. Fler frihetskämpar

Ytterligare frihetskämpar är värda att notera då de har varit i Söderköping.

Såväl Carl Knutsson Bondes, Sten Stures, Gustav Eriksson Vases, Nils Dackes som hertig Karls, sedermera den IX, befrielsegärningar, eller försök till sådana, har berörd vår trakt. Dock räcker ej tiden till att denna gång beskriva deras gärning land och rike kring och då i synnerhet i vår kommun.

Ola Lönnqvist
1987-04-03